

Artykuły teoretyczne i historyczne

Теоретические и исторические статьи

František Mihina

Prešovská univerzita v Prešove

Sen o vedeckej filozofii alebo metafyzike

Мечта о научной философии или метафизике

Filozofia sa nachádza v žalostnom stave; len máločo je v nej naozaj ustálené; zatiaľ čo väčšina filozofov vznáša nárok na poznanie všetkého, čo je k poznaniu – tento nárok vyvoláva odpor u každého, kto sa cíti byť doma v ľubovoľnej skutočnej vede... mali by sme sa postaviť proti takémuto... správaniu a užívať si výhody obrábania takmer panenskej pôdy, kde množstvo skutočne vedeckej práce (v metafyzike) prinesie mimoriadnu úrodu, úrodu naozaj fundamentálnej pravdy neobyčajnej hodnoty.

Ch.S. Peirce¹

Kritická sebareflexia filozofie je síce po stáročia jej významnou prednosťou, jej produktívnosť je však sporná. Filozofi sú voči sebe nezriedka enormne kritickí, často však iba preto, že sa navzájom líšia vo svojich východiskách bez skutočného úsilia navzájom sa pochopiť. Potrebná kritickosť je znehodnocovaná neschop-

¹ Ch. Hartshorne, P. Weiss (eds.), *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1960, vol. I, § 128.

nosťou filozofov a filozofie na svojom celkovom stave niečo podstatné zmeniť. Terminologická ľubovôľa sa nezriedka mení na konceptuálny chaos².

Vo filozofii nemožno hovoriť o *skutočnom* pokroku, panuje v nej *anarchia*, je plná *neploдных sporov*³ – aj takýto je jeden z jej možných obrazov. „Takmer všetci veľkí myslitelia považovali radikálnu reformu filozofie za nevyhnutnú a sami sa o ňu pokúsili“⁴. Výsledok je sporný – filozofia síce *preživa*, no jej hlas sa stráca v spleti silnejúcich hlasov vedy – dnes najmä vied prírodných, ale aj špecializovaných vied o človeku. Autoritatívnosť filozofie a úcta k nej sa mlčky vytrácajú, aj keď len málokto sa aj v tomto zmysle vysloví. Tento stav neteší nikoho, filozofov samých najmenej. Najzaujímavejšie diskusie vedú o najmä *kráľovskej* filozofickej disciplíne – o metafyzike.

Čo mal na mysli I. Kant, keď na adresu metafyziky povedal, že k nej „osud nebol natoľko žičlivý, aby sa dostala na spoľahlivú cestu vedy, hoci je staršia ako všetky ostatné vedy a udržala by sa, aj keby všetky ostatné mal pohltiť pažerák nejakého všeničiaceho barbarstva“⁵. Predstava, že filozofiu, resp. metafyziku je možné *zachrániť* jej scientizáciou, nie je nová, k jej *klasikom* radíme A. Comta s jeho víziami spreď dvoch storočí. A keď už nie je ľahké zmeniť filozofiu na vedu, prečo z nej neurobiť hneď *kráľovnú* vied v podobe svojrázneho arbitra, ktorý bdie nad tým, čo a ako veda hovorí a môže hovoriť. A čo vlastne znamená Kantovo odporúčanie, aby sme sa v metafyzike nespočetnekrát vracali k východisku, lebo neustále zisťujeme, že aj po sérii *obratov* nastúpená cesta nevedie tam, kam by sme si želali. „Nemožno pochybovať, že jej postup bol zatiaľ len čírym tápaním, a čo je najhoršie, tápaním iba medzi pojmi“⁶. Kantovi síce radi

² Carnap *nedokáže* čítať Heideggera, Wittgenstein sa vysmieva zo všetkých, ktorí sa mu nepodobajú, pre Kanta je metafyzika *bojiskom nekonečných sporov*... Výsledkom je, že filozofi si až príliš často navzájom nerozumejú a – čo je horšie, o skutočné porozumenie sa ani neusilujú! Mali by sme poslúchnuť D. Humea a *hodiť do ohňa* všetky knihy o školskej metafyzike, ak neobsahujú „abstraktné úvahy o množstve alebo čísle či skúsenostné úvahy o skutočných veciach a súcnoch“ (D. Hume, *Zkoumání lidského rozumu*, Svoboda, Praha 1972, s. 224)? Koľko kníh by ostalo v našej filozofickej knižnici?

³ Poučenie sa môžeme pokúsiť hľadať, no asi ho nenájdeme v minulosti filozofie. Platónská vízia filozofie umiestňuje pravú *skutočnosť* mimo tento svet, aristotelovská tradícia nachádza *skutočnosť* tu, je ňou *tento* svet, našou úlohou je *uvidieť ho*, teda popísať a *spoznať*. V súčasnosti sa filozofia neraz uspokojuje s *ideou* skutočnosti – ako ju spoznávame v jazyku, myslí, umení a podobne. Otcom modernej filozofie je Descartes, Spinoza jej hľadá univerzálnu metódu v podobe matematickej formy, Kantom sa filozofia *vydáva*, ako sa sám nazdával, na *spoľahlivú* cestu vedy, Wittgenstein ju chápe ako terapiu jazykom, Husserl hľadá cestu k skrytým podstatám. A filozofia? Čo sa s ňou stalo? A čo by sa s ňou *malo* stať? Je naozaj tou *múdro*u sprievodkyňou, za akú bola oprávnené považovaná po stáročia?

⁴ M. Schlick, *Obrat vo filozofii* [in:] *Antológia z diel filozofov. Logický pozitivizmus a filozofia prírodných vied*, Pravda, Bratislava 1968, s. 211.

⁵ I. Kant, *Kritika čistého rozumu*, Pravda, Bratislava 1979, s. 42.

⁶ *Ibidem*, s. 42–43.

priznávame signum laudis (nielen) za jeho *kritiky*, jeho rady na adresu filozofie samej nás však nechávajú ľahostajnými. A to je – najmä pre filozofiu, škoda!

A ak sa však v súlade s jeho radou k nejakému *východisku* predsa len vrátíme, ako zistíme, že je tým, ktoré sme hľadali a ktoré filozofiu privedie na *spol'ahlivú* cestu, po ktorej sa môže vydať? Aký smerovník nám ukáže, ako sa na ňu dostať? A nie je aj táto Kantova požiadavka, aby filozofia vstúpila na spol'ahlivú cestu vedu, zavádzajúca? Čo má *dnes* filozofia spoločné s vedou? Ak je pravdou, ako sa nazdáva B. Russell, že „mohutné žriedlo metafyzických konštrukcií je vyschnuté“⁷, kde má hľadať silu pre svoje znovuzrodenie? A ak – podľa toho istého filozofa, „každá tradičná metafyzika je plná omylov spôsobených *zlou gramatikou*“⁸, ako máme objaviť tú *správnu* filozofickú gramatiku? V tejto súvislosti je potrebné zdôrazniť, že niečo sa predsa len nezmenilo – sú to *napnuté perá*, ktoré metafyziku neustále udržiavajú medzi žiadanými spôsobmi hľadania odpovedí, ktoré nám chýbajú, ak sa ponoríme do naozaj hlbokých a neraz dlho skrytých zákutí svojej mysle. V tomto zmysle sú kritické slová⁹ Ch.S. Peircea v motte tejto štúdie adresované filozofii a filozofom nanajvyš oprávnené. *Lesk* a *bieda* filozofie sú dve strany tej istej mince nemalej hodnoty – *lesk* neustávajúcej inšpirácie a údivu z neraz nečakaných a odvážnych tvrdení, ak myslíme najmä na jej minulosť, *bieda* spojená s nedostatkom presvedčivej univerzality jej konceptuálnych modelov, prehlbujúca sa odlišnosť od postupne (na myslí máme novovek a následné stáročia) viac a viac uznávaných vedeckých modelov skutočnosti¹⁰. Ak budeme rešpektovať Peirceovu *diagnózu* stavu filozofie, ktorá je vážna, nie však smrtiaca či umŕtvujúca, čo nám vlastne tento dnes už *klasik* chce povedať? Predovšetkým azda to, že:

a) filozofia by mala rezignovať na *vlastné teórie* tých oblastí skutočnosti, ktorých sa úspešne kognitívne zmocňuje veda vlastnými uznávanými a akceptovanými postupmi – epistemologickými, metodologickými, a to navyše s dostatočnou predikčnou mohúcnosťou, ktorá im zaručuje presvedčivosť a efektívnosť. Povedané inak, kompetencie filozofie sú v oblastiach, ktoré úspešne kognitívne *kolonizuje* veda, celkom nedostatočné a v súčasnom stave vedenia je otázny aj jej *status* ako inšpiračný zdroj – to je skôr želanie filozofov; inšpiratívna sila filozofie sa v konkurenčnom prostredí s vedou znižuje až vytráca¹¹.

⁷ B. Russell, *Problémy filozofie*, P and K, Bratislava 1992, s. 96.

⁸ B. Russell, *Jazyk a poznanie*, Kalligram, Bratislava 2005, s. 364.

⁹ Rovnako nekompromisnú kritiku by sme úspešne hľadali aj u mnohých iných a vo všetkých časoch – u Aristotela, F. Bacona, R. Descarta, D. Humea, I. Kanta, G.W.F. Hegela, K. Marxa, A. Comtea, L. Wittgensteina, E. Husserla, M. Heideggera a iných.

¹⁰ Ešte v časoch I. Newtona, teda v 18. storočí, boli prírodovedné teórie a princípy chápané ako *filozofické*. Dnes si vedci len málokedy spomenú na filozofov, nanajvyš v historickom exkurze, ktorý má skôr podobu ornamentálnu.

¹¹ Ešte v nedávnej minulosti tieto a podobné otázky filozof i možno dokázali správne naformulovať a ponúknuť zaujímavé a inšpiratívne návrhy možných riešení. Dnes je situácia iná –

b) filozofia by si mala osvojiť imperatív prejsť na *panenskú*, teda dosiaľ neobrobenú pôdu, ktorá však prinesie bohatú úrodu iba vtedy, ak sa naučíme rozumieť jej povahe. Aká je však ona *panenská* a *neobrobená* pôda? Čím by sa mala filozofia zaoberať, aby predmetovou intenciou a metodologickými postupmi, najmä však výsledkami a ich presvedčivosťou zaujala seba i ostatných?

Cogitatio nuovo alebo myslieť inak... ako?

*Nemôžeme objaviť nové horizonty, pokiaľ
nenájdeme odvahu zbaviť sa tých súčasných!*

A. Gide

Aj keď o sebe nevedeli, aj tento *moment* spája Peircea a Heideggera – úvahy o budúcnosti filozofie. Súčasne je práve tu akoby ukrytý aj motív *staručkého* Aristotela, ktorý sníval o tom, že sa raz, nevedno kedy, naučíme myslieť *inak*, aj keď nepovedal – pretože sám nevedel, *ako*. A prečo sa tento kritický mysliteľ domnieval, že je potrebné naučiť sa *myslieť inak*? Chápeme, že on sám *myslel* inak ako jeho učiteľ, veľký Platon, no v tejto súvislosti neuvažujeme o odlišnostiach ich myslenia – pred sebou videli tie isté či podobné problémy, odlišovali sa ich odpovede, nie spôsob myslenia! To, čo máme na mysli dnes, možno vyjadriť aktualizáciou potreby, naliehavosti obratu v podobe eliminácie stereotypov myslenia, ktoré charakterizujú náš kultúrno-civilizačný model a typ intelektuality či rozumnosti, ktoré v ňom dominujú.

*Myslieť inak*¹² je výzva aj pre nás – práve teraz, zdá sa, nastal čas uskutočniť to, čo dávny Stageiran len tušil: radikálne zmeniť spôsob myslenia. *Tempus est!* Dilema tohto imperatívu je naliehavá, východiská možného obratu stále zreteľnejšie. Vieme, že nežijeme v najlepšom z možných svetov¹³, aj keď je nemálo tých, ktorí sú o tom napriek všetkému presvedčení – zotrvačnosť a brzdiace mechanizmy spojené s jestvovaním súčasného sveta, máme na mysli v jeho vnútri

filozofia možno dokáže niektoré, ani zďaleka však všetky otázky sformulovať, nedokáže ich však ani okrajovo riešiť a ťažko môže pri hľadaní naozaj súčasných a uspokojivých odpovedí čo i len „*miništrovať*“ – ako píše I. Kapišinský, slovenský astrofyzik a tak trochu filozof i teológ!

¹² *Myslieť inak* je požiadavka každého veľkého či väčšieho obratu vo filozofii – vyzývali k nemu Platon, Aristoteles, Augustínus, Bacon, Descartes, Hume, Kant, Comte, Nietzsche, Marx, Peirce, Dewey, Wittgenstein, Husserl i Sartre a mnohí iní – výsledkom nebol prechod na *nové myslenie*, jednotliví filozofi sa k týmto a podobným výzvam stavajú *selektívne* – neutešený stav filozofie sa však nemení, jej karavána sa vytrvalo ubera ďalej. Kam smeruje?

¹³ Ilúzie sú formou odmietania *skutočného* – žijeme v ilúzii dobre usporiadaného, dobre spravovaného, dobre fungujúceho sveta – má svoje ťažkosti, problémy, no tie na celkovom obraze nič nemenia! Tento svet môže byť, ak sa vynasnažíme, už len lepší! Mienia najmä tí, ktorí nevidia či nechcú vidieť symptómy opaku!

kódované sebadeštruktívne tendencie, sú silnejšie ako vôľa zmeniť ho, hľadať silu vidieť to, čo je stále zreteľnejšie, no čo si ostentatívne odmietame priznať. Potrebujeme ešte jeden *kopernikovský obrat!* Ak naozaj *nastal čas*, aj nový *Copernicus* sa objaví! Pohľady vedy sa s úspechom obracajú na svet *veľmi veľký*, do kozmu na strane jednej, rovnako úspešne však zvládajú aj svet *veľmi malý*, mikrokozmos subatomárneho priestoru, nanopriestor, ktorý je – paradoxne, porovnateľne *veľký*, ako ten prvý, kozmický. Len s poznaním seba samého máme problémy – čím ďalej väčšie! Nedarí sa nám, ani vede, ani filozofii, ani náboženstvu poskytnúť uspokojivú odpoveď, aj keď otázky pribúdajú! Noam Chomsky zaradil štúdium ľudského správania medzi odvetvia, ktoré sú nanajvýš dôležité, v ktorých však vedecká metóda, vrátane filozofickej, za posledných dvetisíc rokov nedosiahla takmer nijaký alebo len veľmi malý pokrok. Navyše, dosiahnutie takého pokroku je mimo dosahu našich kognitívnych možností. Ak by to tak bolo, naše nádeje na zmenu ľudského správania by sa blížili k nule! Veríme však, že – napriek všetkému, situácia nemusí byť beznádejná. Len je potrebné uvedomiť si jej charakter a osudovosť.

Tu, možno *len* tu sa otvára priestor pre *novú* filozofiu – tak ako v dávnej minulosti, aj v budúcnosti by mohla byť práve *nová* filozofia katalytickým médiom potrebných procesov. Mala by v sebe obnoviť, ba prehĺbiť – možno spolu s vedou, umením a literatúrou – mimoriadnu senzitivitu pre *ducha doby*¹⁴. Nie však v podobe plačlivého náreku tých, ktorí pochopili, že sa blížime ku kruciálnemu bodu možného jestvovania. Skôr v podobe jasného, nekomplikovaného hlasu, ktorému bude rozumieť ak nie každý, tak aspoň mnohí! *Nová filozofia* – ak sa filozofia nemá uzavrieť iba vo svojich dejinách, mala by sa vyznačovať univerzalitou, vytrvalosťou, kritickosťou a potrebnou hĺbkou! Najmä však odvahou prekročiť horizonty súčasného paradigmaticky uzavretého, stiesneného myslenia neschopného čeliť odmietaniu zo strany civilizačného tradicionalizmu postgréckeho myslenia. Len tak je možné udržať v sebe nádej, že odmenou bude *mimoriadna úroda fundamentálnej pravdy*, o ktorej sníval Ch.S. Peirce. Bez schopnosti uvedomiť si globálne civilizačné dopady negatívnej slučky spätnej väzby¹⁵ v najvýznamnejších úrovniach ľudského života sa dostávame do stavu kritického ohrozenia. Ocitli sme sa v uzavretom svete s uzavretou myslou, ocitli sme sa v slučke zvláštnoho zrýchľujúceho sa pohybu po súradniciach, ktoré

¹⁴ *Duch doby* – ťažko definovateľný *terminus technicus* pre označenie dominantných charakteristík konkrétnych historických období, a to duchovných, civilizačných, kultúrnych, spôsobu života, morálky, cieľov, predstáv o sebe, o minulosti i budúcnosti a pod.

¹⁵ Slučka spätnej väzby – ide pôvodne o termín kybernetický; uzavretý tok informácií je nevyhnutný pre presnosť akejkoľvek akcie v danom systéme (N. Wiener). V nami sledovaných súvislostiach máme na myslí paradigmatickú civilizačnú spätosť, kinetiku uzavretého systému, kritériálnu obmedzenosť a zotrvačnosť tak povediac *vektorálnu* – smer a hlavné motívy civilizačného pohybu sú nemenné! Prinajmenšom v danom type civilizácie – ich zmena by si vyžiadala zmenu civilizačného modelu samého!

nezaručujú potrebné pokračovania. Zdá sa, že v pozadí nami už zreteľne pociťovanej civilizačnej tenzie je *tajomná* hra evolučných pohybov, ktorým chýbajú znaky elementárnej harmónie. Nedocenili sme vážnosť syndrómu *uzavretej mysle* – podľahli sme jej elegancii a explanačnej produktivite, abstrahovali od rizík, ktoré v sebe obsahuje! Pohybujeme sa síce v rozsiahlom, predsa však obmedzenom či vymedzenom svete civilizačného modelu, ktorý je limitovaný a uzavretý v modeli paradigmy racionálno-technického a technologického pokroku. Prežiť nástrahy úzko vymedzeného pokroku prestáva byť *samozrejmosťou!* *Pokrok* je formou dynamiky civilizačných procesov, sprievodným znakom technickej vývinovej špirály – ide však o to, aby nebol sprevádzaný dehumanizačnými sprievodnými znakmi a zaisťoval budúcnosť. Navyše, napriek všetkému, v planetárnych súvislostiach sa prehľbujú sociálne problémy – a tie, ako sa stáva stále zrejmejším, sú oveľa ťažšie než problémy vedecké alebo technické. Ony budú ovplyvňovať stabilitu či nestabilitu ľudského sveta oveľa viac, ako si dnes dokážeme predstaviť. Povedané inak, v pozadí všetkých našich problémov je *ľudská prirodzenosť* – ako by povedal napríklad D. Hume. Akí sme, ako myslíme, čo nás vedie k takému a nie inému správaniu? Aké sú možnosti filozofie¹⁶ porozumieť jej? Stojíme pred voľbou, ktorá sama je produktom situácie, ktorej charakter nedokážeme presne vymedziť. Kinetika jestvujúceho spoločenského systému, ak berieme do úvahy jeho planetárne súvislosti, nie je danému systému vnucovaná *zvonka*, nie je externá – naopak, je jeho atributívnou črtou, spôsobom jeho prolongácie podľa princípov, ktoré sú v ňom zakomponované, ktoré sú – tak povediac, súčasťou jeho génovej výbavy. A tú, ako je známe, nie je ľahké zmeniť! Zmeniť civilizačný model, zdá sa, nie je možné – v zmysle nahradiť ho iným. Je potrebné zmeniť spôsob jeho reprodukcie, predovšetkým však usilovať o zmenu ľudského správania k sebe samému a motiváciu k nemu! To je však, nateraz, priam *nadľudská* úloha!

Explanačným kódom nás samých je *kultúra* – má výrazný antropogénny charakter, tvorili sme ju v širokom oblúku vekov. V spätnom zrkadle času, ktorý je vlastným médiom histórie, sa mení na *kváziobjektívny* faktor formovania charakteru nových a nových generácií¹⁷! Navyše, planetárny kultúrny kolorit sa usilujeme *homogenizovať*, vždy podľa nejakého modelu, ktorého charakter je sporný – prinajmenšom v zmysle jeho generalizácie. *Magistra historia* však nie je najlepší učiteľ – na jej základe nie je možné predpovedať budúcnosť, jej výpovedná hodnota smeruje k dňom uplynulým, aj jej obraz minulosti je však príliš

¹⁶ Hume odporúča „spojiť hlboké skúmanie s jasnosťou a pravdu s novosťou... a tým podkopať základy nezrozumiteľnej filozofie, ktorá doteraz slúžila ako útočisko povery a ochrana nezmyslov a hlúposti“. D. Hume, *op. cit.*, s. 42.

¹⁷ Mal pravdu či jednoducho *zlú náladu* J.W. Goethe, keď v posledných rokoch svojho života presvedčal J.P. Eckermana, s ktorým viedol rozsiahlu korešpondenciu, že „kultur ist parodie“ – *kultúra je paródia* (J. Márai, *Posila*, Kalligram, Bratislava 2013, s. 155)?

nestály, podlieha zmenám podľa toho, ako sa mení ten, kto ju tvorí. Jedno poučenie z nej však predsa len vyplýva – utópia je zaujímavá len vtedy, ak sa nezačne meniť na *skutočnosť*, ak by ju možné uskutočniť, nebola by utópiou. Aký status je v tejto súvislosti možné spájať s metafyzikou, tou vedeckou osobitne?

Tu je priestor pre *novú* filozofiu – otvára sa jej projekčným aktivitám! Jej primárna úloha nie je terapeutická, ale skôr diagnostická – hľadanie východísk je efektívnejšie, ak poznáme stav, v ktorom sme *sa ocitli*, resp. ktorý sme si – ako produkt celého doterajšieho *pokrokárstva*, zavinili sami! *Nová* filozofia – ak má byť *rozumná*, musí byť *odvážna*! Jej zmyslom by malo byť povzbudenie odvahy vedieť, aby sme mali odvahu začať, konať, odvahu k prekonaniu nástrah, ktoré prinesie budúcnosť. V súčasnosti to vyzerá, ako by sme prioritizovali ***Ignorare Aude*** pred ***Sapere Aude***, ignorancia potláča a vytláča rozumnosť. Navyše, *ars reminiscendi* (umenie pamäti) zlyháva len zdanlivo – neopakujeme svoje chyby preto, že si ich nepamätáme, ale preto, že sme sa nezmenili, že podliehame ilúzii, že sme iní ako tí, čo ich robili v minulosti, a preto sa im dokážeme vyhnúť! Nie sme!

Smrť filozofie?

Úlohu doterajšej filozofie prevzali dnes vedy... filozofia sa rozpúšťa v jednotlivých vedách, aj v psychológii, logike, politológii... Spôsob myslenia tradičnej metafyziky... je na konci, neposkytuje už nijakú možnosť mysliteľsky sa vyrovnat' so základnými rysmi technického veku, ktorý sa iba začína... nepoznám žiadnu cestu k bezprostrednej zmene súčasného sveta aj keby sme pripustili, že niečo také je ľudských silách!

M. Heidegger¹⁸

Pôvodne bola filozofia iniciátorom rozvoja ľudského vedenia a poznania. Túto svoju úlohu si plnila a splnila nadmieru dobre a najmä jej – priamo alebo sprostredkovane, vďačíme za to, ako sa zmenil život človeka¹⁹. Postupom času

¹⁸ Navyše, „filozofia sa nemôže a nie je schopná vrátiť k svojim počiatkom, historickým podobám, môže sa vrátiť k svojej pôvodnej misii – t.j. k podstatnej účasti na zmenách sveta! Musí predstavovať „nové myslenie“, prejsť na „celkom novú metódu myslenia“, ktorá je zatiaľ dosiahnuteľná len pre „veľmi málo ľudí ... je možné, že na to bude potrebných 300 rokov“. M. Heidegger, *Už jenom nějaký Bůh nás může zachránit. Spiegel 23 IX 1966*, „Filosofia“ 1995, Ročník XVIII, AV ČR, s. 26–27.

¹⁹ Náš civilizačný model je sformovaný na dedičstve kontinuálneho vedenia, ono samé je produktom intelektuálnej *zvidavosti* (žiaľ, v slovenskom jazyku nemáme vhodný ekvivalent)

však jej funkcie bezo zvyšku prevzali ňou generované a neskôr nanajvýš špecializované vedné oblasti, ktoré sa dnes zaobídu bez jej mentorského nadhľadu. Filozofii ostala nostalgia, občas sa jej prejaví úcta (ako napríklad u A. Einsteina), jej žiarivá minulosť je nepochybná, no o jej prítomnosti to povedať vonkoncom nemožno – ľudské vedenie sa *množí* v laboratóriách a ústavoch iných vied, nie v *myšlienkových* generátoroch špekulatívnej filozofie a metafyziky.

Situácia, zdá sa, dospela do krajnosti – uvedomujú si to aj filozofi sami, najmä však tí, ktorí sa predsa len o jej osud zaujímajú. Mnohí v sebe skrývajú a navonok potláčajú smutné pochopenie, že *ich* či *naše remeslo*, ak nezmeníme jeho podobu, je na ústupe, jeho možnosti sa vytrácajú, kondícia chradne. Medzi poprednými vedcami súčasnosti nájdeme nemálo tých, ktorí s filozofiou nepočítajú vôbec, alebo len – akoby s *povinnosti*, viac-menej okrajovo. Za všetkých *skeptikov* – ak myslíme na budúcnosť filozofie v podobách, v akých sme ju poznali v minulosti, uveďme postoj jedného z najvýznamnejších. „Filozofia nebude môcť spôsobiť nijakú bezprostrednú zmenu terajšieho stavu sveta (...). Už len nejaký Boh²⁰ nás môže zachrániť (...) svet nemôže byť cez človeka, ale ani bez človeka tým, čím je a ako je“²¹. Aká teda má byť a je jej úloha: dnes a v budúcnosti? Je pôsobenie filozofie „na konci“? Celkom jednoznačne, a teda otvorene, pokračuje: „Je tiež možné, že cesta myslenia vedie dnes k mlčaniu, aby sa myslenie uchránilo od toho, že sa v priebehu jedného roka premrhá; a je tiež možné, že bude potrebovať 300 rokov, aby zapôsobilo“²². Ak by tomu bolo tak, sotva by sme sa to dozvedeli! Navyše, o čom je potrebné mlčať, ako môže byť mlčanie *mostom* k budúcemu pochopeniu, má byť *mlčanie* skôr meditáciou – intenzívnou, naliehavou, osudovou? Môže nás práve ona pripraviť na zvládnutie budúcich ľudských drám, ktorých rozsah a veľkosť minulosť nepoznala?

Spomedzi vedcov, v danom prípade jeden z nich, a to hneď „hviezda prvej veľkosti“, Stephen Hawking spolu s Leonardom Mladinowom bez škrupúl a neza-

a snahy hľadať a nachádzať podmienky ľudského života; výsledkom je paradoxný postoj v podobe presvedčenia, že nič nie je celkom isté a akékoľvek podmienky ľudského života možno meniť tak, aby *prekonal* tie predchádzajúce; výsledkom je neustále zvyšovanie *obrátok* civilizačných procesov v relatívne krátkom historickom čase, ktorý nie je dostatočný na to, aby zmenám v podmienkach ľudského života zodpovedali aj zmeny v povahe človeka, v mene ktorého sa – údajne, všetko deje!

²⁰ „Človek je hriechne sebecký a hlúpy, keď verí, že do sporov ľudí možno zamiešať aj Pána Boha. Ľudia sú hlupáci, keď dúfajú, že Boha možno vlákať do ľudskej biedy, aby sa postavil na niečiu stranu, aby bol predpojatý, aby trestal či odmeňoval... tvár starca (Michelangelova florentská Pieta, ktorá sa odlišuje od jeho Piety rímskej) hľadá do hĺbky ľahostajne ako niekto, kto už nečaká od Boha odpoveď (J. Márai, *op. cit.*, s. 199). Napriek tomu sa opäť a neustále človek sa pýta, prečo Boh dovolí to všetko, čo sa s ním, s človekom, deje tu na Zemi. A odpoveď – ako vždy, neprichádza!

²¹ M. Heidegger, *Už jenom nějaký Bůh ...*, s. 24.

²² *Ibidem*, s. 26.

kryte ohlasujú koniec filozofie, koniec jej jestvovania: „Ľudia sú zvedavé bytosti (...) rozmýšľame, hľadáme odpovede. Ako sa vesmír správa, čo je vlastne realita (...)? Tieto otázky sú tradične adresované filozofii, tá je však mŕtva. Filozofia nestačí držať krok s moderným pokrokom vo vede, predovšetkým vo fyzike (...). Vedci sa svojimi objavmi stali nositeľmi svetla v našej túžbe po poznaní“²³.

Ak by mal Hawking pravdu, čo to znamená? Filozofia podľa neho *prestala jestvovať*! Znamená to, že má síce veľkolepú minulosť, ale nemá budúcnosť a dokonca už ani prítomnosť? Kam sa *stratila*? Čo sa s ňou stalo? Filozofia sa síce dostala do zložitej situácie – ako neraz v minulosti, terapeutické procesy však zväčša iniciovali samotní filozofi – sú to vlastne všetci jej naozaj významní predstavitelia, ako ich poznáme z jej dejín – každý z nich si ju predstavoval inak ako *tí ostatní*, filozofia sama však vždy prežila! Je dnes situácia iná? Ak áno, v čom? Možno predovšetkým v tom, že sa zmenilo – a podstatne, jej *okolie*, teda kognitívna, znalostná situácia, akcelerujúca kinetika zmien vo vedení, predovšetkým vo vedách o prírode, kozme, menej už vo vedách spoločenských a najmänej vo vedách o človeku samom.

Akoby, vo vzťahu k posledným, narastala aktuálnosť dávneho imperatívu delfskej veštiarne: „Poznaj seba samého (...) a ničoho príliš!“. O sebe sa najlepšie to podstatné dozvieme z plodov, ktoré človek žne zo svojej histórie: sme neschopní poučiť sa, nedokážeme zmeniť základnú mriežku motívov svojho správania, „Ja“ je stále viac než „Ty“ alebo „My“, nie sme schopní zmeniť *program*, ktorý nám bol na úsvite nášho jestvovania nastavený pre celkom iné podmienky. A pokiaľ ide o druhú časť delfského nápisu, „ničoho príliš“, zlyhávame celkom. „Príliš nepotrebuje hlbšie vysvetlenie, vzťahuje sa na spôsob našej prítomnosti vo svete a v dejinách!

Paradox spočíva v tom, že s mnohorakými prejavmi onoho „príliš“ sa stretávame na tej istej ceste, ktorú sme si kedysi dávno vybrali, aby sme sa jeho prejavom vyhli: morálne sa nevyvíjame, naša rozumnosť sa mení na *nerozum*, nezvládame jeho postupnú premenu na *cynický rozum*²⁴ (P. Sloterdijk). On síce nie je plodom *našej* doby, jeho dôsledky, resp. dôsledky jeho *používania* sú však dnes osudovejšie ako kedykoľvek predtým.

S. Hawking je *lucasovský profesor* v Cambridge, ešte donedávna zastával akademický post, ktorý kedysi patri I. Newtonovi – o to vážnejšie je potrebné zamyslieť sa nad jeho slovami o *konci filozofie*, z ktorých ani on sám nemá radosť²⁵. Jednoducho konštatuje, že situácia sa zmenila a zatvárať pred ňou oči je prejavom ignorancie, ktorá neslúži nikomu! Vychádza sa, zdá sa, že zjednodušene,

²³ S. Hawking, L. Mlodinow, *Veľký plán*, Slovart, Bratislava 2011, s. 13.

²⁴ Monumentálny analytický výklad nástupu, inštalácie i dôsledkov *cynického rozumu* obsahuje rozsiahly spis P. Sloterdijka pod názvom *Kritika cynického rozumu* z roku 1983.

²⁵ Sám o filozofoch neraz a s uznaním píše, pravda, najmä o tých, ktorí mali blízko k témam, zaujímavých prírodných vedy – napríklad o Thalesovi, Aristotelovi, Humeovi a pod.

z predpokladu, že na vysvetlenie všetkého stačí fyzika (čo tvrdo ironizuje napr. U. Eco), ak nie sama, potom s prispením ostatných prírodných vied! Dvojnásobne to však platí aj pre filozofiu – jej nárok na vysvetlenie všetkého už nie je len ilúziou niektorých z jej predstaviteľov, je to ilúzia, navyše, zjavne klamná a pre filozofiu samu – prinajmenšom z externého pohľadu, škodlivá! Táto idea nie je celkom nová – už A. Comte vo svojom rozsiahlom *Kurze pozitivnej filozofie*²⁶ (1830–1842) redukoval úlohu filozofie (pravdaže, nie teologickej ani metafyzickej) na vypracovanie *homogénnej vedy*, ktorá zhŕňa všetky poznatky o rozličných prírodných javoch²⁷. E. Husserl, ktorý mal afinitu k *pozitívnemu* mysleniu, Comtov model odmietol – podľa neho „pozitivismus filozofii takpovediac utína hlavu“²⁸! V Husserlovej optike však filozofii neutína hlavu len comtovský pozitivismus – kandidátov na túto pozíciu by v posledných dvoch storočiach bolo oveľa viac.

Qid fit... niečo sa deje!

Dynamika zmien, ktoré postihujú všetky štruktúrne časti a úrovne ľudského života sa radikálne prehľbuje. Stávame sa *pozorovateľmi* udalostí, ktoré sa odohrávajú okolo nás – s prekvapením sledujeme a neraz bezmocne sa prizierame, ako sa okolo nás všetko mení²⁹ – rozsah a hĺbka nášho vedenia, technické

²⁶ A. Comte, *Kurz pozitivnej filozofie* [in:] *Antológia z diel filozofov. Pozitivismus, voluntarizmus, novokantovstvo*, Pravda, Bratislava 1967, s. 59 a n.

²⁷ Výsledkom bol model filozofie, ktorý nebolo možné uskutočniť – a ani sa neuskutočnil. Iluzórny bol už do vnútra takto pochopenej filozofie jej predpokladaný vzťah k vede – filozofia sama vedenie nerozširuje, no stáva sa arbitrom zovšeobecnenia jej výsledkov v *jednotnom celku homogénnej vedy*. Filozofia sa mení na metateóriu vedy, v skutočnosti sa však stavia *nad* ňu – ona s jej pomocou a na jej základe konštruuje *model skutočnosti*.

²⁸ E. Husserl, *Krize evropských věd*, Academia, Praha 1972, s. 31.

²⁹ Strácame kontrolu aj v oblastiach, o ktorých sme sa ešte donedávna nazdávali, že sme v nich pevne ukotvení, že dokážeme nielen odhadnúť, ale aj vplyvať na históriu svojej vlastnej budúcnosti. *Nový svetový poriadok* neposkytuje záruky, že bude dostatočnou základňou globálne udržateľného rastu – zneistili ekonómovia, na poplach bijú (nielen neomalthuziánsky orientovaní) demografi, klimatológovia sú síce neprepočítateľní, napriek všetkému však ich výzvy narážajú na bariéru nedostatočnej akceptácie. Planetárne trendy sa uberajú smerom, pre ktorý „dnes“ je dôležitejší ako „zajtra“ – polarizácia sa týka svetového bohatstva a jeho distribúcie, idea večného mieru sa mohla prísniť nanajvýš Kantovi, „svoje“ spory – tak ako kedysi, riešime osvedčenými metódami – „palicou a zovretými päťami“, aj keď používame oveľa sofistikovanejšie nástroje. O *večný mier* šlo aj na *Viedenskom mierovom kongrese* všetkých európskych štátov okrem Turecka, ktorý sa konal od 14. septembra 1814 do 9. júna 1815 vo Viedni a čiastočne aj v Bratislave. Ukončil epochu napoleonských vojen, viedol k zásadným zmenám európskych hraníc, položil základy modernej diplomacie. Bol dielom vedúcich osobností Metternicha a Talleyranda, bola to koncepcia rovnováhy síl, ktorá mala zabrániť vzostupu ďalšieho *Napoleona* a zabezpečiť trvalý mier. Dobré vieme, ako to napokon s *trvalým mierom* naozaj bolo!

a technologické vybavenie ľudského života, jeho prehľbujúca sa virtualizácia a spolu s tým aj nárast všemožných ohrození, ktoré nie sme schopní efektívne eliminovať³⁰. V brilantnej analýze v podobe *kritiky cynického rozumu*³¹ jej autor sumarizuje súčasný stav morálno-hodnotového zázemia súčasnosti do podoby zvláštnej diagnózy: „cynizmus je osvieteným falošným vedomím – nešťastným vedomím v modernizovanej forme (...) moderný svet je nasiaknutý kultúrnymi nezmyselnosťami, falošnými nádejami a ich sklamaním, pokrokom šialenstva a nehybnosťou rozumu, hlbokou trhlinou, ktorá sa ťahá podobami moderného vedomia a ktorá akoby na večné časy oddeľovala rozumné od reálneho, to, čo človek vie, od toho, ako koná“³².

Sme svedkami svojráznej morálnej a hodnotovej schizofrénie – „keď sa hovorí o hodnotách, v hre je vždy cynizmus; kto radikálne obhajuje *jednu* škálu hodnôt, stáva sa pri druhej automaticky cynikom (...) nech si akýkoľvek, vždy šliapeš po nejakých normách“³³. Do sveta nesúmerateľnosti vstu-pujeme vždy, keď naše správanie podriadujeme prijatým vzorcom z ríše morál-nych noriem, hodnotových rámcov, selektívnej rozumnosti a pod. Morálka a jej vnútorné imperatívy nie sú najlepším sprievodcom orientácie v situácii *všeobecnej zmiešanosti pomerov*.

Zdá sa, že pred filozofiou budúcnosti sa otvára výskumný priestor, ktorého hranice a rozsah dokážeme len ťažko čo i len odhadnúť. Ak chceme uspieť, musíme sa usilovať lepšie porozumieť sebe samým! *Antropos* je pre filozofiu väčšou výzvou ako kedykoľvek v minulosti. Potrebujeme *novú* antropológiu a etiku – obidve s výraznou filozofickou orientáciou³⁴.

³⁰ Vzdialenou paralelou udalostí sprevádzajúcich *sumárny* život človeka v planetárnych súvislostiach môže byť moderná kozmologická teória zrýchľujúceho sa rozpínania vesmíru: všetko sa rozpína „na všetky strany“ a čím ďalej rýchlejšie!

³¹ Máme na mysli monumentálnu monografiu P. Sloterdijka *Kritika cynického rozumu* z roku 1983; v slovenskej mutácii vyšla ako: *Kritika cynického rozumu*, Kalligram, Bratislava 2013.

³² *Ibidem*, s. 288.

³³ *Ibidem*, s. 394.

³⁴ Nie sociálne inžinierstvo, ale sociálnu filozofiu, nie etiku podnikania, športu, obchodu..., ale univerzálnu filozofiu morálky, nie deskriptívnu axiológiu, ale axiológiu – povedané nietzscheovsky – prehodnotenia všetkých hodnôt a podobne. Etika ako normatívna, nie praktická veda, musí prehľbovať, formovať našu citlivosť pre vnímanie ľudskej skutočnosti prostredníctvom kategórie dobra – nie návraty k „prvotnému hriechu“, tie sú dobré nanajvýš na to, aby uspokojili nároky ľudskej zbožnosti. V „etike nejestvujú nijaké finálne pravdy“ (W. James, *The Writings of William James*, J. McDermott (ed.), A Modern Library Giant, New York 1968, s. 611). Tie však nejestvujú v nijakej vede! Odkiaľ potom čerpáme odhodlanie hľadať ich? Metafyzickým základom je evolučná povaha vesmírneho diania, súčasťou ktorého je aj *vita activa* človeka a ľudstva, je to „kruciálny prírodný inštinkt“ (C.F. Delaney, *Science, Knowledge and Mind*, University of Notre Dame Press, Notre Dame 1993, s. 41) opierajúci sa o postupujúcu evolučnú racionalizáciu univerza. Nás však zaujíma „ľudské univerzum“, univerzum ľudí a jeho budúcnosť. Uvažujeme v horizontoch ľudského rodu.

Moralita je tvrdým orieškom!

A možno až pritvrdým³⁵ – dodávame. Jej skúmanie doposiaľ nevedlo k *použiteľným* výsledkom, čím máme na mysli, že okrem deskripcie morálneho stavu toho veľa urobiť nezmôžeme. Nedokážeme – napríklad, uspokojivo odpovedať na otázku, či je morálny pokrok možný: ak áno, potom v čom spočíva, ak nie, čo to znamená? Atavizmus morality (alebo morálny atavizmus), napriek tomu, že ho *odsúvame* ako dostatočne neodôvodnený, predsa len vykazuje vysokú explanačnú produktivnosť. Navyše, aký je vzťah medzi moralitou a intelektualitou, prečo ich vývin nie je súbežný a podobne. Čím sa dá vysvetliť nespochybniteľný fakt, že vývin morality – ako nás presviedčajú napríklad novokantovci – zaostáva za vývinom intelektuality a najmä za zmenami, ktoré v ľudskom živote prináša³⁶?

Zdá sa, že kľúč k vysvetleniu našich súčasných problémov je v návrate k vzdialenej minulosti, ktorá svojimi koreňmi pretrváva v dnešnom modeli riešenia problémov, ktoré menia svoju podobu, no nie povahu. Na úsvite formovania človeka ako človeka „došlo k abnormálnemu zvratu evolúcie, ktorá ľuďom nadeľuje vedomie seba samých, ale neponúka potrebnú psychologickú výbavu k zvládaniu múk našej pominuteľnej existencie. A tak v priebehu rokov, stáročí, tisícročí si húževnato vytvárame náhražkové popretia konečnosti“³⁷. Vedomie „Ja“, navyše vedomie *konečného* „Ja“ je počiatkom starostlivosti o *seba*, o *svoje* prežitie, o jeho uplatnenie. Egoizmus je prirodzená východisková báza uvažovania o sebe ako o niečom, kde sa rodí perspektíva videnia, usudzovania. Sformovala sa antropocentrická perspektíva a v solipsistickom kolorite – *svet*, sa pre človeka začína od „Ja“! Ono „Ja“ však nemusí znamenať popretie „My“, „Ty“ alebo „Oni“ – je len východiskom formovania optiky, ktorú nedokážeme zmeniť.

³⁵ Literárnym jazykom nám to hovoria aj umelci: „Na svete je more zla,/ všade samé hriešne zvody,/ všade stopy násilia,/ ktoré láske v päťach chodí. /Surovosť nám nelahodí,/ predsa doma všade je./ Ľudská zloba vždy má hody,/ na zmenu niet nádeje!“ L. Feldek, slovenský literát.

³⁶ V tejto súvislosti napr. W. Windelband píše: „Zatiaľ čo by sme v dejinách ľudstva, ktoré doteraz poznáme, sotvakedy zapochybovali o intelektuálnom pokroku, etický pokrok sa veľmi často popiera, a veru naskrze nie je taký jasný ako intelektuálny pokrok... Etický pokrok sa nedá vysvetliť selekčnou teóriou; lebo moralita nie je výhodou v boji o existenciu, naopak, je nevýhodou, aspoň pokiaľ ide o boj jednotlivcov... tam, kde sa mravný a nemravný človek dostávajú do boja, má nemravný – *ceteris paribus* – väčšiu šancu na víťazstvo... treba si dokonale ujasniť, že mravne konať, to nie je prostriedok, ktorým sa človek môže stať šťastným a mocným“. W. Windelband, *Prelúdiá* [in:] *Positivizmus, voluntarizmus, novokantovstvo. Antológia z diel filozofie*, Pravda, Bratislava 1967, s. 511.

³⁷ „Budeme niekedy, bude ktokoľvek z nás niekedy hotový s hľadaním nejakej zvláštnej vyššej sily, s ktorou sa môžeme popojiť a existovať navždy, nejakých dôvodov zoslaných Bohom, nejakej známky existencie väčšieho zmysluplného plánu?“ (I.D. Yalom, *Léčba Schopenhauerem*, Portál, Praha 2010, s. 15). Odpoveď je: „Nie, nebudeme!“ – je to *naša* odpoveď, vystihuje *našu* situáciu, naše trápenie, ktorého sa nedokážeme a nemôžeme zbaviť.

Vzťahy v rámci tejto množiny hráčov môžu nadobudnúť nespočetné množstvo podôb – poukazuje na ne literatúra, naše vlastné dejiny, umenie, náboženstvo, psychológia, antropológia či axiológia, ale – nepriamo aj napríklad teória poznania. *Anything goes! Všetko je možné!*

Ťažkosti spočívajú v tom, že každý človek je niečoho schopný – nevieme, čoho a nevedia to ani jednotliví ľudia sami o sebe! Ľudská nedokonalosť je taká hlboká, že mnohé pojmy, napríklad mier, spravodlivosť, zodpovednosť, rovnosť, sloboda... sú len fikcie – užitočné, no predsa len fikcie. Nie že by takéto stavy nejestvovali, nesporne jestvujú, spoliehať sa však na ich prítomnosť podľa nejakého kľúča nevedie k úspechu. Morálne správanie sa nemožno s istotou predpovedať! Sféra morality či amorality predstavuje priestor, ktorého parametre odolávajú exaktnému vymedzeniu. Do hry vstupujú inštinkty, rozum, emócie, záujmy, vzťahy, jurisdikcia, náboženstvo, umenie, literatúra... – Povedané inak, jej hlavným hráčom je človek a o ňom toho vieme príliš málo na to, aby sme sa mohli odhodlať k akejkoližvek prognóze, o ktorej by sme si mohli byť istí, že sa naplní.

Ak sa sústredíme na etiku samotnú, zdá sa, že aj pred ňou leží nemálo nástrah. Vymaňuje sa z jednej pasce, aby upadala do druhej. V jej skúmaní sme nepokročili spôsobom, ktorý by bol porovnateľný s pokrokom vo väčšine iných vied. Čas síce zmeny prináša, vo všetkom, čo s ľuďmi, a nielen s nimi, súvisí. Ľudia sa však – zdá sa, morálne nemenia a ak aj áno, potom časomierou zmien človeka nie sú generácie, ale dlhé historické epochy – náš písomne zaznamenaný opis ľudských dejín je súčasťou stále tej istej epochy, v ktorej vládne tá istá morálna paradigma. Jestvuje nemálo tých, ktorí sú presvedčení, že v generickom zmysle človek nie je schopný morálne sa vyvíjať. Ak pripustíme, že jestvuje čosi ako morálny duch charakterizujúci každého človeka, potom problémy morality je potrebné hľadať v ňom samom – najskôr preto, že sa vyznačuje vysokou mierou vlastnej autokracie. Moralita však musí byť *res publica* – musí zohľadňovať všetkých a platiť pre každého. Ako je potom možné udržiavať moralitu v udržateľnom stave? Zdá sa, že odpoveď bola známa veľmi dávno, celkom na úsvite formovania nášho, teda západného kultúrno-civilizačného modelu. Morálne regulatívy od nepamäti určovali, ako má jednotlivec uskutočňovať svoj vzťah k iným, načrtávali priestor jeho možných podôb. Žiadny regulatív, tobôž morálny, sám osebe nezabraňuje konať v rozpore s ním. Medzi ideálom a skutočným stavom, ak myslíme na moralitu, je rozdiel – niekedy dokonca priepastný. B. Pascal nám pripomína, že „*La vraie morale se moque de la morale* – Skutočná morálka sa vysmieva morálke“³⁸. Skúmanie príčin tohto rozdielu nie je úlohou čistej etiky. Celkom sa s nimi však nedokáže vyrovnáť ani praktická etika – sféra ideálneho a skutočného sú nesúmerateľné³⁹! Aká je pravda o našej dnešnej situácii? Ako ju

³⁸ Ch. Hartshorne, P. Weiss (eds.), *op.cit.*, vol. I, § 281.

³⁹ Evolúcia morality človeka tragicky nesťiha evolúciu intelektuality toho istého človeka, ak uvažujeme – a inak to v našich súvislostiach ani nie je možné, v horizontoch ľudského rodu.

dokážeme odhaliť a na akom základe verifikovať? Na čom je logika ľudského osudu založená? Sme schopní zvládnuť všetky dôsledky civilizačného pokroku, ktorý je zamieňaný za jeho skrytý zmysel, za prirodzené vyústenie snáh, ktoré boli včlenené do vízií našich antických a neskorších predkov? Sme na konci civilizačnej púte, na ktorú sme sa vydali pred takmer piatimi miléniami? Predstavuje súčasnosť dobré východisko pre nový počiatok dejín budúcnosti? Naliehavosť potrebnej odpovede na otázku „Na čom je skutočne postavený svet ľudí?“ narastá, naše verifikačné inštrumentárium nie je dostatočné!

Zdá sa, že prinajmenšom v spoločnosti môžeme vidieť zreteľný trend k rastúcej komplexnosti. Ako ľudia máme sklon presvedčať seba samých, že všetko smeruje ku zlepšovaniu situácie človeka. Dostávame sa však do bodu, kedy technologický pokrok, hospodársky rast a rast populácie ohrozujú samu existenciu ľudstva. Nie sme však schopní ani len definovať, čo to pokrok naozaj je, v čom spočíva, aké sú jeho možné vyústenia a podobne. Zdá sa, že dve storočia po priemyselnej a technologickej revolúcii sa dostávame do pasce. Citius, altius, fortius... akoby platilo univerzálne, nielen pre športovcov Hier, počas ktorých sa bojuje iba na športoviskách. Viera v pokrok sa stala druhom moderného náboženstva, druhom fundamentalizmu. Ťažkosti sa začínajú vtedy, keď sa prirodzený nárast, zväčšovanie, zrýchľovanie dostanú do určitého bodu, v ktorom menia svoju povahu – stávajú sa pascou, pascou nezvládnutého pokroku. Intelektuálny rast a jeho strmé krivky nie sme schopní saturovať rovnakým rastom v moralite človeka, ktorá sa – ak vôbec, mení len nebadateľne. Prirodzená evolúcia človeka – teda jeho moralita, emotivita zaostávajú za jeho intelektuálnosťou, čoho dôsledkom je, že produkty intelektuality nezvládame morálne! Ľudská povaha je ešte stále ukotvená v dobe kamennej – ľudská myseľ nie je podstatne odlišná od mysle nášho predka z dôb civilizačných začiatkov. Máme v sebe starý program a pred sebou celkom nové problémy, ktoré ten pôvodný spôsobil. Intelektuálne – ak máme na mysli ľudský rod, sme na úrovni, ktorú okrem nás nedosahuje nikto – morálne však reagujeme stále rovnako. Aj keď sme jediní bytosti, ktoré myslia na budúcnosť, nie sme schopní vypracovať projekt, ktorý by ju s istotou zabezpečil. Svet nie je neobmedzene veľký, je len taký, aký je. Úvahy o možnom presune života človeka v mimozemskom priestore kozmu patria zatiaľ do ríše verneovskej fantázie. Ak včas nenájdeme možnosti prolongovania možnosti života v rozmeroch našej planéty, stratíme šancu na akékoľvek riešenia. V tomto zmysle nie sú nevhodné otázky: „Sme nositelia pokroku? Alebo sme inžinieri katastrofy?“ – odpoveď nepoznáme a pravdu povediac, ani ju nehľadáme tak, ako by si naša situácia zasluhovala. Zdá sa, že truízmus raných Grékov *antropos gar anthropon genna – človek rodí človeka*, človek je iba človekom, ľudia iba ľuďmi sú! To je, žiaľ, neprekročiteľné východisko i bariéra úvah o možných zmenách trajektórie ľudského osudu a našom *príspevku* k nemu, k jeho charakteru a relatívnej fylogenetickému stabilite. Civilizačný experiment, začatý pred niekoľkými tisícami rokov, nevykazuje v súčasnosti znaky úspešného diela a nie je v dobrej kondícii –

potrebuje para-digmatické korekcie. To, že ich podobu nepoznáme, spôsobuje naša neschopnosť otvoriť oči, naša odvaha pozrieť sa na veci tak, aké sú, nie tak, ako by sme chceli, aby vyzerali. Ak v tejto situácii hovoríme o filozofii, je potrebné začať problém filozofie vidieť vo všetkých súvislostiach, ktoré sú s ním spojené.

Prinajmenšom je treba zamyslieť sa nad zmyslom Heideggerovho upozornenia, že filozofia vo svojom pôvodnom projekte dospela k bodu vlastného zavišenia. *Filozofia je mŕtva* – prehlasuje hviezdna celebrita súčasnej vedy S. Hawking, o ktorom sme sa už zmienili. Je však skutočne v silách modernej vedy odpovedať na otázky, ktoré si – navyše, ani len nekladie? Sú to otázky zmyslu – majú rôznu podobu a nie je ich málo! Ak je to výlučný priestor pre filozofiu, ako sa má zmeniť, aby bola úspešnejšia v hľadaní odpovedí, na ktoré čakáme a ktoré od nej požadujeme? Peirceova vedecká metafyzika je plodom autorovho presvedčenia, že v ére vedy, rozumu a vedeckej civilizácie filozofiu nemožno robiť bez veľmi úzkeho vzťahu nielen k tomu, čo hovorí veda, ale aj pochopením toho, ako a na základe čoho veda hovorí to, čo hovorí. Jeho „hlavným príspevkom je azda jeho otvorený systém (...) dôsledne systematicky sledoval vedeckú metódu (...). Nebol iba kritikom, bol pozitívnym kritikom, v schéme univerza chcel získať miesto pre všeobecne odmietnutú ideu – ideu metafyzického realizmu aplikovaného na filozofické a empirické vedy“⁴⁰.

Peirce bol aj v tejto súvislosti naozaj vytrvalý, usiloval sa kultivovať filozofiu nie „na spôsob“ empirických vied, ale ich prostredníctvom, bol presvedčený, že bezbrehej špekulácii, ktorú mnohí filozofi obľubujú, je potrebné nasadiť uzdu. Validnú metafyziku nie je možné vybudovať iba a výlučne „rozumovo“, aj keď rozum sám k svojmu metafyzickému naplneniu neustále smeruje, metafyziku si žiada, bez nej je akoby neúplný, nenaplnený, nevyužitý. Zložitá, netriviálna „jednota rozumu a empirizmu“ – tak by mohla znieť Kantova kategorická požiadavka, ktorú si Peirce berie k srdci, sa mu stáva východiskom, na ktorom hodlá postaviť chrám vlastnej vedeckej metafyziky. „Moderní logickí pozitivisti spolu s Kantom verili, že ontológia je svojou povahou dogmatická, nesúvisí s čímkoľvek empirickým, a tak – podľa vedeckých štandardov, nemožná – je to postoj, ktorý zastával minimálne jeden z Peirceových priateľov a nasledovníkov, James. Peirce sám však tieto Kantove názory považoval len za výstrahu, varovanie nebyť – pokiaľ ide o metafyziku – príliš absolutistickým a neoblomným (...). Pre Peircea je metafyzika široká veda, ktorá musí nevyhnutne zodpovedať vedeckej metóde a zahŕňať iné vedy ako svoje odvetvia. Aj keď Peirce vychádzal pôvodne z Kantovej pozície, *okľukou* nakoniec prišiel k odlišnému záveru“⁴¹. Problém však

⁴⁰ J.K. Feibleman, *An Introduction to the Philosophy of Ch.S. Peirce*, Foreword by B. Russell, The M.I.T. Press, Cambridge, Massachusetts 1970, s. 87.

⁴¹ J. Feibleman, *Pierce's Use of Kant*, „The Journal of Philosophy“ 1945, Vol. XLII, No. 14, July 5, s. 371.

v skutočnosti spočíva v tom, že metafyziku veda principiálne nahradiť nedokáže! Ani v prípade, že sa metafyzika sa vede bude približovať – od metafyziky očakávame odpovede iného druhu aký ponúka veda – nezávisle na tom, ako rýchlo postupuje na osi ľudského vedenia. V tomto zmysle Peirce – napriek tomu, že Kant bol pre neho autoritou najvyššieho stupňa, ignoroval jeho *apóriu rozumu* z predslavu k prvému vydaniu *Kritiky čistého rozumu*, teda Kantovo presvedčenie, že rozum prekračuje seba samého vtedy, keď plodí – prirodzene a nutne, otázky, na ktoré nemôže a nedokáže odpovedať – sú to otázky metafyzické⁴².

Práve tieto otázky však patria k *najdôležitejším*, neustále *zamestnávajú* našu myseľ, fatálne ovplyvňujú umenie, literatúru, náboženstvo by stratilo svoj status, ak by sme ich *vedecky* zodpovedali. Navyše, aj keby... sa metafyzika na *vedu* premenila, sotva by to prinieslo nejaký osoh⁴³. Povedané inak, úsilie rekonštruovať metafyziku na vedu – ak to povieme priamo, resp. usilovať o jej adaptáciu podľa modelu, ktorý je vlastne ňou iniciovaným *dietatom*, metafyziku zachrániť nedokáže – možno by ju dokázala odstrániť, to je však sotva cieľ, o dosiahnutie ktorého usilujeme.

Aká je teda budúcnosť filozofie, ktorá už – prinajmenšom podľa Heideggera – našla svoje dovŕšenie! Naozaj? Dospela tým ku svojmu koncu? Na takýto záver je ešte priskoro. Musí si však ponechať svoj pôvodný – teda ranogrécky charakter, aj za cenu možného blúdenia vytrvalo učiť remeslu myslenia! Ak sa odvoláme na Aristotelovu IV. knihu jeho *Metafyziky* (1006a nn): „Je to totiž nevzdelanosť, ak nenahliadame, pre čo je potrebné hľadať dôkaz a pre čo to nie je potrebné“⁴⁴ – to sú slová dávneho Gréka, môžeme k nim dodať: „Tieto slová si žiadajú starostlivé zamyslenie – nakoľko nie je ešte rozhodnuté, akým spôsobom má byť to, čo nepotrebuje žiadny dôkaz, skusované, aby sa stalo prístupné myslí“⁴⁵. A to by mohol byť priestor pre filozofiu v budúcnosti! Treba však ešte chvíľu počkať – „dnešné myslenie ešte nenašlo svoju jednoznačnú cestu; stretávame sa len s rozmanitým ladením myslenia; stoja tu proti sebe na jednej strane pochybnosť a zúfalstvo, na druhej strane slepá posadnutosť nepreverenými princípmi“⁴⁶. Peirce by sa s takýmto vymedzením nových začiatkov asi neponáhľal súhlasiť.

Peirce sa aj v otázke hľadania nových možností pre filozofiu necháva inšpirovať – veľmi často Kantom, nezriedka stredovekým Dunsom Scotom, tentoraz však siaha po Aristotelovej knihe kníh, po jeho *Metafyzike*, ktorej dáva

⁴² I. Kant, *op. cit.*, s. 31.

⁴³ Prinajmenšom v duchu presvedčenia L.N. Tolstého či (neskôr) L. Wittgensteina, podľa ktorého „cítíme, že aj keby jestvovali odpovede na *všetky* možné vedecké otázky, našich životných problémov by sa ani nedotklo“. L. Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus* [in:] *Antológia z diel filozofov. Logický empirizmus a filozofia prírodných vied*, Pravda, Bratislava 1968, s. 174, resp. 6.52.

⁴⁴ M. Heidegger, *Konec filozofie a úkol myslenia*, Oikoymenth, Praha 1993, s. 35.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 131.

adjektívum vedecká. V duchu jeho názoru, že „všetky ostatné vedy môžu byť pre život potrebnéjšie, než je táto [Aristoteles myslí na metafyzickú vedu – *F.M.*], lepšia však nie je ani jedna“⁴⁷. Peirce hľadá argumenty pre to, aby tento názor bol či mohol byť prijateľný aj po dva a pol tisícročí, teda v súčasnosti. Nehľadá však nejaké *obiter dictum*, náhodné, neautoritatívne slovo, ktoré možno kedykoľvek zameniť za iné, nechce iba vyplniť otvorený explikačný priestor – naopak, je si vedomý, „že niet úniku z potreby kriticky preskúmať prvé princípy“⁴⁸. Čím môže a má byť vedecká metafyzika dnes? – naliehavo sa pýta Ch.S. Peirce. Zrejme je azda len to, že sa v mnohom musí líšiť od tej, ktorú poznáme z minulosti.

Ak myslíme na metafyziku v jej historických podobách, o metódy myslenia a v tejto súvislosti zistil, že „keď začal čítať práce venované metafyzike (...) ich značná časť bola nedostatočne podložená a určená náhodnými predsudkami“⁴⁹. Na inom mieste to hovorí oveľa tvrdšie: „Takmer každé tvrdenie ontologickej metafyziky je buď nezmyselná hatlanina – jedno slovo definované inými slovami, a tie zase inými slovami, bez toho, aby sa dospelo k skutočnému pojmu – alebo je úplne absurdné“.

Úlohou vedeckej metafyziky – práve ona má byť podľa Peircea pokusom o obídienie všetkých nástrah, ktoré sa aktualizovali v minulosti, je „ukázať, že takmer každé tvrdenie ontologickej metafyziky je buď nezmyselná hatlanina – jedno slovo je definované inými slovami, a tie zase inými bez toho, aby sa dospelo k skutočnému pojmu – alebo je priamo absurdné; takže celý tento odpad treba odstrániť“⁵⁰.

Ako to však urobiť? Ak by sa to aj podarilo, čo ostane z filozofie? A čím sa stane ona sama? Jej záujem je potrebné sústrediť na „problémy, ktoré je možné skúmať observačnými metódami pravdivých vied – pravdivosti, ktorú možno dosiahnuť bez nekonečných nedorozumení a nudných diskusií, ktorú dosahujú najvyššie z pozitívnych vied“⁵¹. Ak sú počiatky vedy oprávnené spájané s filozofiou, presnejšie metafyzikou ako ich inšpiračným katalyzátorom, aká metafyzika je – ak vôbec, schopná túto funkciu plniť dnes?

Filozofia nemá byť ani veštbou, ani *absolútnou* pravdou, nemá byť ani metafyzickým *táraním*, ktoré ide za hranicu toho, čo sa dá s určitým stupňom aproximácie verifikovať budúcimi objavmi. Kódex etiky terminológie, to je v istom zmysle podmienka spoločnej práce vo vede, v komunikácii vôbec a vo vede osobitne; práve on jednoducho nedovoľuje nijakú ľubovôľu, aj keď nepredstavuje nič také ako pevnú obruč, ktorou by bol zviazaný ktokoľvek, kto chce s terminológiou preda len pohnúť. Je iba výzvou k možnému dorozumeniu.

⁴⁷ Aristoteles, *Metafysika*, preložil A. Kříž, Nakladatelství Jan Laichter, Praha 1946, 983a.

⁴⁸ Ch. Hartshorne, P. Weiss (eds.), *op.cit.*, vol. I, § 129.

⁴⁹ *Ibidem*, vol. V, § 412.

⁵⁰ *Ibidem*, vol. VI, § 423.

⁵¹ *Ibidem*.

Nepoznáme pravdu o sebe samých, a ako by sme robili všetko pre to, aby sme ju ani nenašli – azda z obavy, čo by sme sa dozvedeli. Človek nie je taký, ako si ho predstavujeme! Nie sme lepší, než akí sme – aj keď to často predstierame! Spolu s A. Toynbeem si priznávame, že z dejín sa nedá vypočítať budúcnosť, pretože nedokážeme odhadnúť, či sa v budúcnosti budeme v určitých podmienkach správať tak, ako v minulosti. Sme či onakých autorít. Ako tak zvládame procesy technologické, podobne v širšom zmysle procesy civilizačné – nedarí sa nám však v tom, čo je pre budúcnosť najdôležitejšie – utápame sa v morálne nezvládnutých hĺbkach! Ľudská duša z času na čas prežíva svoje temné noci – ako nás varuje Svätý Ján. Z času načas sme schopní dať v sebe spoznať morálne grimasy, ktorými sa ukazujeme druhým. Lož a amoralita sa nezriedka inštitucionalizujú a v podobe zvráteného jazyka kodifikovaného práva nadobúdajú punc legitimacy. Morálny a metafyzický obraz sveta, na ktorom sa mal budovať kultúrno-civilizačný model ľudského domova, nikdy dôsledne nefungoval. Povedané metaforicky, iba satan *est pur* – ako môžeme čítať kdesi v J. Maritainovi, iba on neluže, nechce možnosťou, ktorú nedokážeme naplniť tak, aby sme sa zbavili aspoň tých najnepochopiteľnejších skutkov, ktorých sme schopní. Nedokážeme zastaviť postupujúci úpadok morality – napriek nespočetným plamenným výzvam takých nič iné ako hriech, a my ho radi počúvame. Náš sklon ku krutosti sa časom neotupuje, ako pradávny atavizmus hľadá nové a nové podoby a – darí sa mu to! Nechceme pochopiť, že pomôcť si musíme sami – nemáme naporúdzi nikoho, kto by to urobil za nás. Neistoty, na ktorých sú vybudované naše životy, neustupujú. Ak je Svet veľký dar, ako s ním máme narábať, ako sa v ňom a voči nemu správať? Aké je naše miesto v ňom? Ešte nenastal čas, aby sme húdli pohrebné piesne nad našou kultúrou a civilizáciou, ešte nenastal čas rezignovať – ak však pripustíme, aby nastal, bude už neskoro! Peirce veril, že sa nič mimoriadne nedeje – nemyslel si však, že by sme nemali byť ostražití.

[znakov 52 604]

Autor formuluje tezę, zgodnie z którą filozofia Ch.S. Peirce'a jest próbą pojęciowego opisu wszechświata przy pomocy metod naukowych. W konstruowaniu filozofii i metafizyki odwołuje się do logiki i metodologii naukowej. W formułowaniu rozstrzygnięć filozoficznych przywiązuje uwagę do rozumowań abdukcyjnych i w nich widzi przyszość filozofii naukowej. Wyjaśnienie aktywności człowieka postrzega w powiązaniu myśli z praktyką (pragmatyzm). Autor tekstu swoje rozważania o filozofii Peirce'a sytuuje w kontekście klasycznych (I. Kant) i współczesnych (M. Heidegger) koncepcji filozoficznych oraz tezy o końcu filozofii.

słowa kluczowe: filozofia naukowa, metafizyka, logika, metodologia, abdukcja, koniec filozofii

klúčové slová: vedecká filozofia, metafyzika, logika, metodológia, abdukcia, koniec filozofie

The author formulates the thesis according to which philosophy of Ch.S. Peirce is an attempt to conceptual description of the universe using scientific methods. In constructing philosophy and metaphysics this philosopher appeals to logic and scientific methodology. In resolving a philosophical problems Peirce attaches significance to abductive reasoning and in it he sees the future of scientific philosophy. The explanation of human activity Peirce perceives in conjunction thoughts with practice (pragmatism). The author of the article own deliberations on the philosophy of Peirce situates in the context of classical (I. Kant) and contemporary (M. Heidegger) philosophical concepts and thesis of the end of philosophy.

keywords: scientific philosophy, metaphysics, logic, methodology, abduction, end of philosophy